

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд

“Силата на неизговореното в литературния текст и максималното ѝ проявление в дзен”

от Людмила Балабанова

Ще започна с общото си впечатление. В този си вид предложената работа надхвърля жанра на стандартната дисертация. Тя има особено приносен характер, доколкото е първото по рода си цялостно изследване у нас в една област, към която през последните години интересът неудържимо избуява и все по-настоятелно се нуждае от известно теоретическо дисциплиниране. Именно липсата на подобни комплексни изследвания – не само оригинални, но и преводни – е сред важните причини за неразборията около хайку-поезията. Мисля, че работата на Людмила Балабанова успешно би осъществила такъв дисциплиниращ ефект след една бъдеща своя публикация. Тя е своеобразно допълнение към важното изследване на Антоанета Николова “Езикът на пустотата” от 2003 г., негово своеобразно продължение, насочено конкретно към жанра на хайку (тази връзка е ясно подсказана и чрез самия наслов). Освен това активно диалогизира с изследванията и на автори като Бойка Цигова и Братислав Иванов, които работят по темата и около нея.

Едно от масовите недоразумения около хайку-поезията е свързано със специфичната краткост и простота на формата – нещо, което прибързано се тълкува като елементарност, лесна за постигане. Тъкмо с разсейването на подобни недоразумения се справя работата на Людмила Балабанова. Тя детайлно разкрива философската основа на тази простота, корените ѝ, дълбоко забити в спецификата на източната менталност, и не на последно място – органичната ѝ свързаност с езика. И в крайна сметка разкрива строго ритуалния характер на жанра, неговата силна семиотизираност и здравата му пристегнатост в корсета на система от строги правила. Именно органичната диалектика между структурните ограничения и един практически безкраен вътрешен обем, поместен в рамкираното от тях пространство – това е уникалността на жанра. В центъра на тази уникалност е концептът за пустотата в източната философия и източното мислене изобщо (скрупулъзно изследван от Антоанета Николова) и неизговореното като негов аналог в словесната материя на хайку-поезията (около което се гради работата на Людмила Балабанова).

Изследването е компаративистко в един най-широк смисъл на понятието. Негова носеща ос е тъкмо коренно различното понятие за *празното* в източната и западната ментална нагласа – като философски фундамент и като конкретна поетическа практика.

Няма да проследявам разгръщането на изследването според делението му на части, глави и подглави; ще се опитам да проследя едрата логика, която е и композиционно снета. Но преди всичко е нужно да се започне от заглавието, доколкото то в синтезиран вид задава проблемния периметър. А този периметър е раздвоен между две основни смислови ядра, влизаци в субординационни отношения помежду си, но несъвпадащи – проблемът за *неизговореното* в поезията

изобщо, философски и лингвистичен в същността си, и специфичният проблем за същността на *хайку*.

Едро маркиран в наслова, ***проблемният периметър*** е прецизно дефиниран в първата част, която е уводна. Работата сама определя задачата си като опит да се изследва “неизговореното при кратките поетически форми в един диалогичен дискурс между Изтока и Запада” (с. 14) – географска и културна антитеза със същностни поетологически импликации. Като основополагаща е изтъкната органичната връзка между проблема за неизговореното, отвеждащ към концепта за *пустотата* като съзидателен потенциал на живота в източното мислене, и същността на поетическото слово изобщо, стоящо отвъд разсъдъчното мислене и затова максимално способно да изрази този концепт. А тъй като хайку-жанрът е максимално “разреденият” тип слово сред всички поетически жанрове и езици, тъкмо той е поставен в центъра на изследване, което се е захванало с проблема за апоретичното артикулиране на празнотата. Така изследването разкрива основния си принцип на структуриране – кръгово-концентричния. То стеснява обхвата си от общо-философското към поетическото-изобщо, за да се фокусира в крайна сметка около същността на хайку. И същевременно е налице една противоположна, разтваряща перспектива. В компаративисткия план, в който работи, дисертацията постулира едно по-широко, недогматично понятие за хайку, с превес на “духа” над формата, на отклонението над нормата, на вариацията над канона (заявката, че ще работи предимно със съвременно и извъняпонско хайку – с. 11, както и че ще има предвид не само хайку, а по-скоро *духът на хайку*, който може да влияе и върху други поетически форми – с. 7).

Така можем да обобщим: изследването полага в основата си тъкмо хайку-формата, като проследява нейните исторически и географски модификации. При което самите отклонения – именно в духа на източната чувствителност към *потенциалността* – се мислят като част от вътрешното битие на жанра, от заложеното в него богатство. Ясно очертано е вътрешното движение на работата, концентричното ѝ свиване (*философско – поетическо-изобщо – хайку*); и в същото време напрекъснато протича обратно движение, разтварянето на хайку в поетическото-изобщо, а поетическото – във философското.

Но в дисертацията работят и други – линейни – оси на движение. Тя се вписва в координатна система, маркирана чрез историко-вертикалното и географско-хоризонталното – едновременно придвижване от класичност към съвременност и от Изток на Запад, т. е. от класическото японско хайку към неговите съвременни (световни) рецепции и трансформации. Самата хайку-форма е мислена в двоен план: като силно консервативна система от правила и като иманентна, вътрешна модификация на част от тези правила в историческия развой на жанра и особено при проникването му на Запад.

Определяйки задачите на изследването, въведението очертава някои основни празнини, които то се заема да запълни. Това е направено чрез прецизно изтъкване на направеното до този момент от предходниците – български и чуждестранни. Демонстрира се подробно и задълбочено познаване на проблема в световни мащаби и в историческата му динамика – от древността до днес и от Япония до САЩ. Прави впечатление умело постигнатият баланс между обективното резюмиране на най-различни подходи към разглежданата материя и

отстояването на собствена теза. По всеки дискутиран въпрос авторката не се колебае да заяви собствена позиция, понякога присъединявайки се към някоя от вече представените, понякога отграничавайки се от тях. Налице е баланс между полемичност и толерантност – нещо, което е белег изобщо на работата по-нататък. Признак на академична зрялост, който дисертантката показва, че е овладяла.

Работата е структурирана концентрично-пирамидално. На върха на пирамидата, като своя крайна цел, тя полага изследването и систематизирането на българския опит в хайку-поезията в неговата двойственост: като преки външни влияния, но още повече като собствени, автохтонни натрупвания в сферите на неизговореното. Но преди да стигне дотам, тя прецизно строи солиден фундамент, където се наслаждат философски, културноисторически, географски и лингвистични фактори.

Най-широкият, носещият пласт на този фундамент е *философският*, на който е посветена втората част. Тя се състои от две едри глави. В първата е реставрирана философската основа на хайку жанра в наслаждащите се традиции на шинто и дзен. И тук работата умело съчетава структурния подход с историческия: същността на дзен като философска система и историческата динамика на проникването му в Япония и взаимодействието му с местната традиция на шинто.

Втората глава на тази “философска” част е посветена на коренната отлика между източната философска традиция и западната (чрез антиномията “космоцентризъм–антропоцентризъм”). Но също са маркирани и зоните на сближаване и интерфузия между тях. Проследени са два основни сюжета, имащи значение за темата: традицията на платонизма, основополагаща за западната култура, от една страна, а от друга – постепенното “откриване” на Изтока след Романтизма и Шопенхауер, когато спонтанните изначални близости се заменят с целенасочен обмен.

Точно тук, в сферите на диалектическо напрежение между различие и тъждество, се натъкваме на едно от немногото места в работата, където тя, струва ми се, е пропуснала възможността да задълбочи проблематиката; в случая – да направи крачка отвъд общоприетите схематични представи за антиномията Изток–Запад. Сравнително отчетливата културно-географска антиномия Изток–Запад би изгубила своята категоричност, ако се проектира по-смело в дълбочина, в културно-исторически план. Това задълбочаване би могло да стане в две направления. Първото е източният субстрат на самото християнство. (И в тази връзка са резервите ми към твърдението за отсъствие на източни влияния у Платон; ако такива влияния отсъстват, то е защото целият платонизъм е с “източна” основа – същата, с която будизмът, за разлика от християнството, запазва фундаментална близост и разгръща докрай. Казвам това с уточнението, че *източното* тук смислово клони към *архаично*, противостои едновременно на “западното” и на “модерното”.) Този източен субстрат на християнството е най-пълно съхранен в православие. А това ни води към втората пропусната възможност – руският религиозно-философски екзистенциализъм от края на XIX и началото на XX век, който в много отношения проблематизира и сам представя търсената зона на интерфузия между Изтока и Запада... Но тъй като това е проблематика, малко позната на западните англоезични автори, които дисертантката основно следва, тя не е отбелязана

подобавашо от нея... (Но може би задълбаването в тази специфична материя би изместило центъра на тежестта в работата като цяло.)

След като е очертала тази философска и историческа база, работата се насочва към *литературния аспект на неизговореното*, или по-точно – към различни аспекти на тази централна за нея проблематика, на която е посветена най-обемната трета част. Изследването се съсредоточава върху структурните особености на жанра хайку – особености, немислими извън широкия контекст на цялата японска култура. Отделено е специално внимание на езика като основен култур-формиращ фактор. Апоретичният проблем за неизговореното е разискван от гледната точка на организацията на езиковия изказ – една от най-задълбочените и приносни глави в изследването. Това е направено в доминиращия компаративистки дискурс, а в центъра му е продуктивната съпоставка между източното хайку и западната метафора. Освен близостите и отликите между тях, съпоставката е и мета-степенувана: изтъкнато и дори проблематизирано е скритото напрежение между “източния” предмет на изследването и “западната” оперативна парадигма на самото изследване. Това е едно принципно, иманентно противоречие, тлеещо в работата като цяло; инак не би могло и да бъде. Тук, при съпоставката между хайку и метафората, то е отчасти експлицирано, включено е в проблемния обхват на самото изследване.

Особено достойнство на работата е, че теоретико-философските постановки са постоянно накъсвани от проникателни анализи на отделни хайку от класически японски или съвременни западни автори, които ги илюстрират и конкретизират. Съпоставят се и се коментират аспекти от езиковия изказ на японски език и неговата възможна или невъзможна преводимост на различни индоевропейски езици. Изследвана е органичната свързаност на смисъла с езиковия изказ, неговото запазване, изместване или изгубване при превода на друг тип езикова организация. Може би тук най-ярко изпъква предимството на това, че авторката е не само теоретик, но и практикуващ поет. Това ѝ позволява да борави с материята – езикова и естетическа – не само “отвън”, но и “отвътре”, използвайки собствения си опит както на поет, така и на преводач, редактор и съставител на хайку-антологии, а това придава по-голяма убедителност на теоретичните изводи.

Специално искам да изтъкна още една от главите тук – за връзката на хайку с изкуствата, използващи невербални изразни средства. Доколкото се разпростират личните ми познания по въпроса, мисля, че тя също е приносна не само в българския си контекст. Освен всичко друго, това е един находчив опит да се потърсят част от причините за особената популярност и разпространение на хайку по света от средата на XX век насетне и особено днес, в епохата на тотална доминация на визуалната среда. “Новият примитивизъм” на съвременната свръхтехнологизирана цивилизация открива естественото си родство си с примордиалния “примитив” на хайку. И същевременно хайку е радикален акт на съпротива тъкмо срещу безогледното утилизирание на природата, възстановяване на най-интимното, непосредното преживяване на природата от Аза – разтварянето му сред нея чрез преодоляване не само на личното его, но и на антропологичното светомоделиране.

...След като така цялостно е очертан архетипът на жанра – именно японското хайку, – интересът постепенно започва да се отмества в посока към неговата западна рецепция. Освен в географски и исторически план (придвижване от Изток на Запад и от миналото към настоящето), проблемът е разгледан и в езиково-структурен аспект, с оглед на основните структурни отлики на индоевропейските езици (и писмености) спрямо японския. Фундаменталната зависимост на хайку от езика, задаваща и структурните характеристики на жанра, пряко предопределя и същностни отлики на т. нар. западно хайку – не само спрямо японското, но и вътре в рамките на западната традиция. В поредица глави са проследени националните разновидности на хайку – в Западна Европа, Русия, Южна и Северна Америка, на Балканите. Това е друга глава, открояваща се като особено приносна на фона на наличното досега – не само в българската хайку-теория (която все още не е особено богата), но и на световната, доколкото ми е известно; поне не е правено в такъв сравнително-обобщаващ план.

Фокусиращото свиване на контекста е продължено в географски аспект. След главата за балканското хайку, се стига до проникването на жанра в България. То е прецизно проследено в исторически план, започвайки с антологиите на Никола Джеров от 20-30-те години на ХХ век. Изтъкнати са спонтанните попадения на поети като Ал. Геров, Ив. Радоев, Бл. Димитрова. Деликатно са реставрирани подмолни сюжети в генезиса (напр. хайку на Ив. Радоев, писани 15 години преди публикуването им и следователно преди книгата на Дим. Стефанов от 1988 г., която официално въвежда жанра в българската поезия). След подобаващо внимание към първопроходната книга на Дим. Стефанов е поставен специален акцент върху поети като Ив. Методиев, Н. Кънчев, Б. Христов, Кр. Пастухов. Изследвани са и метричните особености на българския език с оглед на структурните изисквания на хайку-жанра, като без самоцелни патриотични увлечения е изтъкната уникалната му пластичност, неприсъща в някои отношения нито на японския, нито на английския (пример за което е класическото тристишие на Ал. Геров “Болка”). Особено приносна е частта за българския опит в хайку в цялостния литературноисторически контекст на постмодернизма през 1990-те години. За да се стигне накрая до подробно и аналитично представяне на жанра в актуалното статукво на българската поезия, където той постига и най-пълната си – включително и качествена – реализация.

Тъкмо тук е постигнато оптимално взаимопроникване на двете зададени в заглавието области – проблема за неизговореното в поезията изобщо и жанра хайку като негово максимално проявление. Заключителната гл. 3 е тази, която най-пълно оправдава двутематичността на наслова. Това се налага от желанието за максимално прецизно проследяване на *автохтонните* основания на проникването на хайку в българската поезия. Установяването на онези спонтанни родни натрупвания *около* проблема за неизговореното, за мълчанието и празнотата, които в един момент ще се окажат необходимата предпоставка за проникването на жанра хайку в една по-специфицирана форма.

Работата е съсредоточена тъкмо върху тази историческа динамика в установяването и стабилизирането на жанра у нас. Появата на хайку е видяна като резултат от срещата на две различни явления – домашният опит с артикулиране на неизговореното в модерната българска поезия през ХХ век, който, така да се каже,

подготвя почвата за едно сравнително късно усвояване на конкретния жанр хайку отвън. Това става както през западните парафрази на жанра, така и пряко от Изток, чрез антологични преводи от японски (от 80-те години насетне). Работата коректно отчита заслугите на всички преводачи, съставители на антологии и автори на предговори, които съдействат за това приобщаване. Но също така през цялото време се чувства една подмолна недовършеност на процеса (поне такава е моето впечатление) – една половинчатост, дължаща се главно на пренебрегваната връзка между хайку и дзен; разбирането на жанра преди всичко в строго литературен аспект, извън онази цялостна философска и светогледна система, от която той е неотчленима част. Та именно с наваксването на този недостиг е свързан и най-важният според мен принос на настоящата работа.

Адмирам специалното внимание, което е отделено на Иван Методиев – според мен (а смятам – и според Л. Балабанова) първият, с чието творчество се свързва дълбинното, философски промисленото и трайно проникване на хайку-поетиката (в широката перспектива на дзен). И същевременно нейното промислено адаптиране и трансформирането ѝ в оригиналната поетика “нава” – най-същественният български принос към световното родословие на хайку-традицията. Подглавата за Ив. Методиев действително е самостоятелно изследване в изследването, както я определя в рецензията си за вътрешното обсъждане проф. Светлана Стойчева. (Същото впрочем би могло да се каже и за страниците, отделени на Борис Христов.)

Едно специфично качество на дисертацията, което точно в тези последни глави изпъква най-ярко: освен всичко друго, тя може да бъде четена и като една представителна хайку-антология с многообразни и прецизно подбрани образци на жанра, където наред с класическите японски майстори са представени и съвременни български автори. (За да бъде тази антология пълна, липсват комай само работи на самата Людмила.)

Специално искам да изтъкна едно особено налагащо се достойнство на работата – не само ясният език, но и концептуалната яснота. Завидното умение най-сложна философска и лингвистична материя да бъде представена ясно и разбираемо. Умение да се вземе най-същественото от проблема, без да се задълбава в маловажни детайли. (Един пример за това би могло да бъде обяснението на специфичното понятие *киго* през японската, английската и българската езикова специфика – с. 143.)

В тази връзка ще се върна към един въпрос, който вече засегнах. Поради особеностите на самата материя, някъде научният (собствено “западен”) дискурс опира в един по-“разреден” (но в никакъв случай не езотеричен!) изказ, който всъщност е по-свойствен на самата разисквана материя. Това става обикновено на микро-равнище, при отделни анализи. Но те са безкомпромисно сковани в желязната логика на една стройна и промислена архитектуроника на цялото. (Може би точно тук си казва думата математическото образование, а и професионалните занимания на авторката.) Мисля, че е намерен балансът между необходимия научен логоцентризъм, на който се основава нашата, западната академична практика, и естеството на самата проблематика, която вътре в себе си му се съпротивлява. По-скоро работата успява да постигне една оптимална стереоскопична картина, където обектът е обгледан едновременно отвътре и отвън. Изобщо, бих казал, че тя е рядък

образец на научно писане, което е достатъчно задълбочено, без да е суховато. Точно в тази хармония между академизъм и четивност работата най-успешно се доближава до англоезичната академична традиция, която тя като цяло следва.

В заключение искам да споделя отново удовлетвореността си от появата на такова изследване. Мисля, че тъкмо Людмила Балабанова е най-подходящият човек, който трябваше да го напише. С активните си изяви през последните години тя се утвърди не само като талантлив автор на хайку с международен престиж, но и като теоретик на жанра, чийто текстове се публикуват в най-авторитетните световни хайку-издания. Това съчетание логично водеше към подобен резултат.

В повечето отношения предложената работа надхвърля непосредствените цели на научно-образователния жанр дисертация – да се демонстрира минимално необходима овладяност на академичния подход при разработката на даден научен проблем, с баланс между усвояване на опит и надграждането му със собствени приноси. Общото впечатление е, че този баланс е постигнат по един напълно задоволителен начин. За задълбоченото познаване на разглежданата проблематика красноречиво говори и приложената библиография на кирилица и латиница, обхващаща общо 34 страници. (Тук би могло да се предявят формални претенции за отделяне на “първичните” художествени заглавия от секундарната литература.)

Впечатленията ми са, че авторефератът коректно резюмира работата. Коректно са посочени и приносните акценти в нея. Някои от тях изтъкнах и аз, но съвсем не всичките.

С оглед на всичко казано дотук, не бих могъл да приключа по друг начин изложението си, освен категорично и убедено да призова уважаемата колегия да подкрепи с гласуването си защитата на труда за научната и образователна степен “доктор”. В дадената ситуация това е най-малкото, което може да се направи с оглед качествата на труда, ерудицията и научните умения, които авторката му демонстрира.

24–27 септ. 2012

доц. д-р **Пламен Анто**